

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.14:343.98 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.4.16>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, УЧИНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Бондар Володимир Сергійович,

orcid.org/0000-0003-1552-4555

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

У статті висвітлені особливості використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв.

Обґрунтовано, що особливістю даних злочинів є поєднання поранення або загибелі потерпілого зі значною матеріальною шкодою, спричиненою руйнуванням предметів та об'єктів, котрі знаходились в епіцентрі вибуху. Також до особливостей злочинів даного виду належать часовий розрив між встановленням вибухового пристрою та його застосуванням, високою вражаючою здатністю вибуху й порівняно низьким рівнем керованості вибуху, адже на відміну від застосування холодної чи вогнепальної зброї, яка може бути спрямована на конкретні ділянки тіла жертви, вибух заряду вибухового пристрою не має направленої характеру, за винятком спеціально сконструйованих вибухових пристроїв направленої дії (кумулятивних осколково-пучкових).

Зазначено, що правильній кваліфікації скоєного злочину під час вчинення невідкладних та початкових слідчих (розшукових) дій має сприяти виявлення таких відомостей:

- встановлення факту та природи вибуху;*
- визначення центру вибуху;*
- оцінка вражаючих властивостей підірваного вибухового пристрою;*
- визначення виду підірваного вибухового пристрою (промислового або саморобного виготовлення), особливостей його конструкції та маси використаного заряду вибухової речовини;*
- визначення використаного в конструкції способу підризу, механізму приведення пристрою в дію та рівня спеціальних знань особи, яка виготовила вибуховий пристрій;*
- визначення можливого мотиву в дії злочинця/ців;*
- визначення суми завданої матеріальної шкоди.*

Стверджується, що зазначені відомості мають бути встановлені під час огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій, контррозвідальних та оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: висновок спеціаліста, державна безпека, інтегративна модель, кримінальне провадження, органи безпеки, спеціальні знання, спеціаліст.

Bondar Volodymyr. Features of the use of special knowledge during the investigation of terrorist acts

The article highlights the peculiarities of the use of special knowledge during the investigation of terrorist acts committed with the use of explosive devices.

It is substantiated that the peculiarity of these crimes is the combination of injury or death of the victim with significant material damage caused by the destruction of objects and objects

that were at the epicenter of the explosion. Also, the peculiarities of this type of crime include the time gap between the installation of an explosive device and its use, the high impressive power of the explosion and the relatively low level of controllability of the explosion, because unlike the use of cold weapons or firearms, which can be aimed at specific parts of the victim's body, the explosion of a charge the explosive device does not have a directional nature, with the exception of specially designed explosive devices of directional action (cumulative fragmentation-beam).

It is noted that the correct qualification of the committed crime during immediate and initial investigative (search) actions should be facilitated by the discovery of the following information:

- establishing the fact and nature of the explosion;*
- determination of the center of the explosion;*
- assessment of impressive properties of a detonated explosive device;*
- determination of the type of detonated explosive device (industrial or self-made), its design features and the mass of the explosive charge used;*
- determination of the method of detonation used in the design, the mechanism of setting the device into action and the level of special knowledge of the person who manufactured the explosive device;*
- determination of a possible motive in the action of the criminal/s;*
- determination of the amount of material damage caused.*

It is claimed that the specified information should be established during the inspection of the scene of the incident and other investigative (search) actions, counter-intelligence and operative-search measures, covert investigative (search) actions.

Key words: *specialist's opinion, state security, integrative model, criminal proceedings, security agencies, special knowledge, specialist.*

З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну одними з найбільш поширених видів кримінально-протиправної поведінки є кримінально-правові делікти, передбачені ст. 258 Кримінального кодексу України (далі – КК України), учинені із застосуванням вибухових пристроїв.

Для якісного виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258, 258-2, 258-3, підслідних згідно з ч. 2 ст. 216 КПК України слідчим органів безпеки, необхідна наявність чіткого та раціонального механізму застосування комплексу видів та форм спеціальних знань і науково-технічних засобів у даних кримінальних провадженнях.

Проте суттєвою прогалиною теоретичних розвідок з проблем оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів даної категорії є ізольоване дослідження науково-методичних, технологічних, організаційних та правових засад, відсутність відповідної цілісної концепції застосування спеціальних знань, що не відповідає сучасному рівню криміналістичної техніки, а також ефективній реалізації кримінально-правової та кримі-

нальної процесуальної політики в умовах воєнного стану.

Метою статті є формування рекомендацій щодо раціонального використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв.

Застосування новітніх матеріалів та методів дослідження слідів-відображень, іманентно притаманних сучасним способам учинення окреслених кримінальних правопорушень, є ключовим вектором розвитку інституту використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Спеціальні знання та порядок їх застосування у кримінальному провадженні під час розслідування терористичних актів перебуває у фокусі багатьох провідних науковців та практиків. Зокрема, можливості підвищення рівня техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів зазначеної категорії розглядали такі дослідники, як Г. Авдеєва [1, с. 566–569], Т. Бульба, Т. Будко, А. Ватраль, М. Грібов, І. Гора [2], Р. Заяць [3, с. 52–56], В. Колесник, М. Погорецький, О. Парфіло, Ю. Приходько, В. Ходанович, А. Черняк [8, с. 101–111] та ін [5; 6, 7 с. 123–130]. Наукові розвідки цих та інших фахівців потребують уза-

гальнення та предметного вивчення, щоб виявити основні проблеми, які виникають в умовах воєнного стану у царині слідчої та судової практики використання спеціальних знань. У цій статті робиться спроба на основі наявних теоретичних здобутків сформулювати висновки та рекомендації, котрі сприятимуть підвищенню рівня боротьби з цією категорією злочинів.

Вибухові пристрої мають низку якостей, які сприяють підготовці, вчиненню та прихованню злочину. З одного боку, ці якості мають вираз у природі самого вибуху (велика руйнівна сила), з іншого – широкий арсенал та велика різноманітність вибухових пристроїв дозволяють реалізувати широкий спектр кримінально-протиправних задумів:

а) попередня підготовка вибуху. Найчастіше в кримінально-протиправних цілях використовуються вибухові пристрої режиму «очікування». Вибір «вигідної» для вибуху ділянки місцевості або об'єкта (ринки, релейні шафи на залізничних коліях, дороги, газо- та нафтопроводи, житлові, виробничі приміщення), попереднє встановлення та маскування вибухового пристрою дозволяють: замінювати об'єкт до прибуття людей, слідчо-оперативної групи; підготувати декілька місць встановлення вибухових пристроїв у найбільш імовірних місцях руху об'єкта ураження;

б) створення безпечних умов суб'єкту вибуху. Конструкції підривачів та засобів ініціювання вибуху дозволяють здійснювати вибух із затримкою (годинникові механізми), керувати вибухом за допомогою дротів або радіо. У разі автономного режиму функціонування вибухового пристрою (наприклад, годинниковий механізм підривача) присутність людини виключається. Такі вибухові пристрої часто використовуються на об'єктах, де наявні служби безпеки або охорони, здатні швидко та ефективно вживати заходів щодо блокування району події, вести пошук та переслідування нападника;

в) керування вибухом на відстані. Візуальний контакт з використанням оптичних засобів спостереження за об'єктом ураження може досягати за дальністю декількох кілометрів, що забезпечує прихованість та безпечність дій правопоруш-

ників. Подавання сигналу на вибух у таких випадках забезпечується радіолінією з високим рівнем захищення від перешкод та дальності прийому радіосигналу. Правопорушники можуть використовувати різні канали зв'язку (мобільний телефон, різні датчики, сигнали спостерігачів, телеканали в режимі прямого ефіру тощо). У разі здійснення вибуху на відстані та одночасного візуального спостереження можна добитися більш ефективного результату в ураженні об'єктів (скупчення великої кількості людей, поява бажаного об'єкта ураження). Водночас природа та характер перебігу вибуху створюють додаткові складнощі, котрі змушують правопорушника діяти за «небажаною» для нього схемою (сильна демаскуюча дія вибуху; небезпека близького контакту з об'єктом ураження сторонніх осіб тощо);

г) ефективність анонімної та прямої загрози вибуху. У разі надходження анонімної загрози, через небезпеку вибуху закладу освіти, вокзалу, лікарні, об'єкта критичної інфраструктури тощо, органи влади вимушені зупинити роботу установи та проводити евакуацію людей. Подібні загрози створюють у суспільстві атмосферу переляку, породжують у свідомості думки про безсилля органів влади щодо керування у боротьбі з тероризмом, можуть викликати паніку, безлад, транспортний колапс;

г) швидкий ефект ураження або руйнування об'єкта кримінально-протиправного посягання. Терористичний акт із застосуванням вибухового пристрою може бути вчинений за короткий проміжок часу, що досягається, з одного боку, раптовістю та швидкістю дій на місці події, з іншого – приголомшливим ефектом, який підкреслює публічність злочинних намірів;

д) широка (об'ємна) зона ураження вибухом, котра визначається конструкцією вибухового пристрою та може бути круговою та наведеною;

е) мінімальна слідова картина вибуху. У процесі вибуху майже будь-якого вибухового пристрою відбувається руйнування або сильна деформація всіх елементів його конструкції. Внаслідок температурного впливу та високого тиску продуктів вибуху знешкоджуються сліди біологічного походження на корпусі та деталях вибухового

пристрою. У результаті вибуху великої потужності (наприклад, якщо маса вибухової речовини більша за 1 кг) відбувається сильне руйнування елементів конструкції як підривача, так і корпусу вибухового пристрою, великий розкид фрагментів та часткове їх згоряння, що може призводити до знешкодження слідів виготовлення, маскування вибухового пристрою.

Під час огляду місця вибуху керуються як загальними тактичними рекомендаціями щодо огляду місця події, так і спеціальними правилами проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Можливо виокремити такі ситуації під час розслідування терористичних актів, скоєних із застосуванням вибухових пристроїв, котрі потребують специфіки дій на місці події:

- виявлений сторонній предмет, який може бути вибуховим пристроєм;
- надійшло повідомлення про закладений вибуховий пристрій;
- відбувся вибух, причина якого не є відомою (можливий вибух газу або вибухового пристрою);
- надійшло повідомлення про спрацювання вибухового пристрою.

У першій ситуації – надійшло повідомлення про виявлення стороннього предмета, який може бути вибуховим пристроєм, – слід розуміти, що найбільш суттєвими ознаками, які дозволяють висунути версію про вибуховий пристрій, є:

- шум типу годинникового механізму або хімічної реакції, що відбувається; наявність на предметі дроту-антени; в окремих випадках наявність на предметі елементів живлення;
- важкодоступне місце знаходження предмета або незвичне місцезнаходження для даного виду об'єкта;

Після виявлення ознак, що дозволяють віднести об'єкт до можливого вибухового пристрою, вживаються заходи із запобігання наслідкам фугасної або бризантної дії вибуху. З цією метою підозрілий предмет огорожується автомобільними шинами або іншими екранами. Подальші дії здійснює спеціаліст у галузі вибухотехнічної експертизи, які полягають:

- у випадковому демонтажі вибухового пристрою;
- руйнуванні його на місці виявлення;

– видаленні вибухового пристрою з місця виявлення.

Друга ситуація – надійшло повідомлення про закладений вибуховий пристрій. Складність даної ситуації полягає у відсутності відомостей про місце знаходження, вид вибухового пристрою, спосіб його спрацювання. Основний напрям огляду місця події в цій ситуації – виявлення предметів, які мають вищезазначені ознаки вибухового пристрою. Додатковою ознакою слід вважати наявність невідомого автомобіля у об'єкта вибуху.

На початковому етапі можуть застосовуватися собаки, спеціально навчені на вибухові речовини. За негативних результатів залучення службових собак пошук вибухових пристроїв доцільно проводити за участю осіб, які добре знають приміщення, місцевість, які можуть вказати на новий, невідомий їм предмет.

Пошук здійснюється насамперед у доступних для будь-якої особи місцях: ззовні об'єкта, потім оглядаються входи, загальні місця (коридори, туалети тощо), особлива увага акцентується на сходових маршах, ліфтах та ліфтових шахтах, підвалах та інших приміщеннях, і лише потім переходять до робочих приміщень. У разі виявлення предмета, який може бути вибуховим пристроєм, алгоритм дій є аналогічним першій ситуації.

Третя ситуація – відбувся вибух, причина якого є невідомою. У цій ситуації дії повинні починатися з перевірки наявності ознак, притаманних вибуху суміші побутового газу (пропану, пропан-бутану) з повітрям. Вибух такої газової суміші характеризується такими ознаками:

- енергія, що утворюється в результаті вибуху, направлена рівномірно в усі боки;
- у результаті інтенсивного теплоутворення частини будівлі покриваються кіптявою;
- скляні колби ламп, зокрема неонові трубки, залишаються цілими;
- віконні рами, іноді з цілими шибками, вириваються зі своїх кріплень;
- цілі частини стін, зокрема кам'яних, падають назовні.

На відміну від вибуху газу сліди дії вибухового пристрою характеризуються такими ознаками:

бризантна (дробляча) дія, яка має прояв:

- у локальних деформаціях;
- у наявності зони пластичної течії металу;
- у руйнуванні у вигляді вм'ятин, вирв, сколів на високоміцних об'єктах (метал, залізобетон, цегла тощо);
- у повному руйнуванні об'єктів з мало-міцних матеріалів;

фугасна дія, яка має прояв у вигляді:

- вирви у ґрунті або іншому матеріалі;
- переміщення предметів навколишньої обстановки;

термічний вплив, який має прояв:

- у слідах копчення та оплавлення;
- у виникненні пожежі від потрапляння гарячих уламків на легкозаймисті об'єкти або розриву газопроводу;
- *вторинна осколкова дія* – одна з ознак дії вибухового пристрою.

Якщо визначено відсутність ознак вибуху газу, огляд ведеться за методикою огляду місця події у разі вибуху вибухового пристрою або вибухової речовини.

Четверта ситуація – надійшло повідомлення про спрацювання вибухового пристрою. Початкові дії в цій ситуації полягають у ліквідації шкідливих наслідків від вибуху та запобіганні повторному вибуху. З цією метою огорожується (обмежується доступ) територія в межах безпечної зони: це відстань в 1,5 радіуси від центру вибуху до найбільш віддаленої ділянки зі слідами впливу вибуху. Крім того, якщо відбувся вибух у приміщенні та спостерігається часткове руйнування будівельних конструкцій, необхідно, аби їх оглянув спеціаліст-будівельник. Він має висловити свою думку про те, чи можуть раптово зруйнуватися будівельні елементи та чи є безпечною робоча слідчої групи в цій будівлі.

Огляд починається з визначення місця, де знаходився вибуховий пристрій, тобто визначення центру (осередку) вибуху.

Осередок вибуху на місцевості визначається за такими ознаками:

- наявність вирви з розпушеними стінками та валиком ґрунту (гребенем по краях);
- інтенсивне копчення ґрунту та поверхні предметів у місцях, де знаходився вибуховий пристрій;
- опалення рослинності;
- залишки вибухового пристрою.

Осередок вибуху в приміщенні визначається:

- за характером руйнувань – найбільш сильні з інтенсивним та дрібним подрібненням предметів поблизу від вибухового пристрою;
- за наявністю радіальних смуг, які утворюються на вертикальних площинах у результаті копчення та впливу теплової енергії вибуху. Ці смуги починаються від осередку вибуху та розширюються у міру віддалення;
- за наявністю багатьох залишків вибухового пристрою;
- за характером слідів на перешкодах: бриж та мікрократери на металевих перешкодах, точкові вкраплення на пористих предметах, сліди сильного термічного впливу;
- за слідами дії ударної хвилі та високої температури на одязі й тілі постраждалих (інтенсивне опадання та опіки, розриви внутрішніх органів, переломи кісток).

Територія огляду умовно поділяється на зони:

- першу (центр вибуху та прилегла до нього територія діаметром 15–20 м, на якій міститься велика кількість слідів вибухового пристрою), пошук слідів вибухового пристрою на ній проводить спеціаліст (-ти) вибухотехнік (-ки);

- другу (територія, яка залишилася до зовнішньої межі огляду, пошук слідів вибухового пристрою на якій первинно проводять технічні помічники (група працівників поліції, військовослужбовців чисельністю 10–20 осіб).

Технічні помічники попередньо інструктуються за правилами пошуку слідів вибухового пристрою:

- друга територія умовно або за допомогою стрічок поділяється на сектори;

- технічні помічники в процесі пошуку повільно пересуваються суворо в шерензі від периферії сектора до центру, не відстаючи та не обганяючи один одного та оглядаючи поверхню ґрунту (підлогу приміщення), розташовану перед кожним із них та найближчими сусідами ліворуч та праворуч. Відстань між помічниками не повинна перевищувати 1 м;

- метою пошуку є шматки металу, пластику, картону, шкіри, тканини, деревини та інших матеріалів зі слідами деформа-

ції, розривами, копченням, вибухівники, дроти, радіодеталі та плати, елементи живлення, а також інші фрагменти корпусу, конструкції вибухового пристрою та камуфляжу;

– у разі виявлення подібних об'єктів їх заборонено брати в руки та пересувати; необхідно позначити місце виявлення і після завершення огляду чергового сектору показати виявлені об'єкти слідчому, спеціалісту-вибухотехніку;

– тільки після завершення огляду одного сектору можна починати огляд наступного;

– у разі виявлення об'єкта, який може бути частиною вибухового пристрою та розташований далі, ніж раніше виявлена найбільш віддалена частина вибухового пристрою, зовнішня межа огляду повинна відсуватися з урахуванням коефіцієнту 1,5;

– якщо на території огляду розташовані будівлі або дерева, то огляду повинні бути піддані дахи будівель, стовпи та крони дерев;

– виявленню та подальшому вилученню підлягають усі виявлені об'єкти, яким притаманні вищезазначені ознаки, незалежно від їхніх розмірів.

Як вже зазначалося, в центрі вибуху та на найближчій до нього території роботу щодо виявлення та фіксування слідів вибуху проводить спеціаліст-вибухотехнік. Також він надає слідчому допомогу в описанні в протоколі огляду місця події вирви вибуху із зазначенням розмірів (глибини, зовнішнього діаметру), типу ґрунту (покриття). Під керівництвом спеціаліста-вибухотехніка просівається ґрунт з вирви та викинутий з неї з метою виявлення залишків вибухового пристрою.

Слідчій практиці відомі випадки виявлення на місцях подій вибухових пристроїв, які не спрацювали. У таких випадках з-поміж іншого визначаються: а) вид предмета, використаного в якості корпусу (відрізок труби, коробка, пляшка, пакет тощо); б) у необхідних випадках його форма (прямокутна, циліндрична,

шароподібна, конічна та ін.); в) матеріал, з якого він виготовлений (метал, пластик, дерево, скло); г) розміри (довжина, ширина, висота); г) колір.

Якщо виявлений вибуховий пристрій закамуюваний, у протоколі слід зазначити, який предмет він імітує.

Після знешкодження конструктивні частини вибухового пристрою (джерела живлення, підрильник, вибухова речовина тощо) пакуються роздільно. При цьому необхідно враховувати, що на частинах вибухових пристроїв можуть знаходитись сліди, які дозволяють ідентифікувати осіб, які їх виготовили. Тому пакування має забезпечити збереженість слідів рук, потожирових та запахових слідів, слідів інструментів, різних мікрооб'єктів тощо. До того ж на уламках вибухового пристрою, що вибухнув, та об'єктах, які знаходились із ним у контакті або поблизу нього (до 14–17 радіусів еквівалентного за масою заряду), виявляється найбільша кількість вибухової речовини, яка не прореагувала. Це можуть бути зерна пороху, металева тирса (алюмінію, магнію), алюмінієва пудра, деревинна тирса, частки червоного фосфору тощо. Як правило, вони виявляються на одязі потерпілого, фрагментах камуфляжної оболонки вибухового пристрою, а також ґрунті або іншому матеріалі з центру вибуху.

Вилучаючи сліди та предмети з місця вибуху, слід керуватися правилом, згідно з яким збирається все, що не відносилось раніше до первинної навколишньої обстановки.

На думку автора, ця публікація може бути використана у вирішенні завдань щодо підвищення якості підготовки співробітників судово-експертних підрозділів системи СБУ, які проходять професійну перепідготовку щодо участі в якості спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, та розкриває актуальні й затребувані практикою відомості про тактику роботи спеціаліста щодо збирання матеріальних слідів-відображень, іманентно притаманних способам учинення терористичних актів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдеєва Г. К. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. Одеса, 2022. Т. 2. С. 566–569. URL: <https://hdl.handle.net/11300/20070> (дата звернення: 11.07.2024).
2. Гора І. В., Ходанович В. О. Використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: методичні рекомендації. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 124 с.
3. Заяць Р. Я. Перспективний напрям використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві та формуванні національної безпеки України. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 серпня 2023 р.: Київ : ІСТЕ СБУ, 2023. Т. 2. С. 52–56.
4. Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні, затвердж. наказом СБУ від 19.03.2016 № 138 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0564-16> (дата звернення: 06.07.2024).
5. Кудінов С.С., Селюк А.В., Фастовець В.А. Методика розслідування окремих видів злочинів. *Криміналістика: курс лекцій* : у 3 ч. Київ : Нац. Акад. СБУ, 2016. Ч. 3. 132 с.
6. Селюк А. В., Фастовець В.А. Криміналістика: курс лекцій : у 3 ч. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. Ч. 2. 164 с.
7. Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Особливості використання спеціальних знань як складової методики розслідування злочинів терористичного спрямування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 82. Ч. 3. 2024. С. 123–130.
8. Черняк А.М. Використання спеціальних знань при дослідженні текстів із закликами до підриву конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3-4. С. 101–111.